

יקיר מדר

בריאת העולם - תכלית שכולה תכלת

ידועים הם דברי הרמח"ל כי תכלית בריאת העולם הינה להיטיב מטובו יתברך לברואיו.

שמכיוון שה' הוא מושלם – ברור שהוא טוב, מחוק הטוב – להיטיב, לכן ברא ברואים, בכדי שיקבלו את ההטבה. (דעת תבונות, סימן יח')

אך נשאלת השאלה: אם רוצה הבורא להיטיב מטובו לברואיו – ודאי יכול הוא להיטיב להם. אך מדוע דורש הוא מאתנו לקיים את כל המצוות והדינים שציוה, ורק אז נקבל את ההטבה – הרי אם באמת רוצה הוא רק להיטיב – אין כל מניעה מלפניו.

ידועה תשובתו של הזוהר הקדוש לשאלה זו:

הזוהר מסביר שיש עניין של "נהמא דכיסופא", פירושם המילולי של מילים אלו הוא 'לחם בושח'. במושג זה מתכוון הזוהר לעובדה שאדם לא אוהב לקבל מתנות חינם, אדם מעדיף להתאמץ הרבה ולקבל קצת, מלקבל הרבה כאשר אין הדבר מגיע לו, כמאמר חז"ל – "רוצה אדם בקב שלו מתשעה קבין של חברו" (בבא מציעא דף לח.). וכן בירושלמי – "מאן דאכיל דלאו דיליה בהית לאיסתכולי באפיה" (ערלה, פרק א', הלכה ג') - האוכל מה שאינו שלו – מתבייש להסתכל בפני הנותן לו. (ועיין עוד ב-'מגיד מישרים' למרן ר' יוסף קארו, פרשת בראשית, ד"ה "אור ליום שבת יד' לטבת" שמסביר קצת בעניין זה.)

כשרוצה הקדוש ברוך הוא להיטיב, רוצה הוא שיהיה הטוב ההוא תכלית הטוב שאפשר לברואים שיקבלו(=הטוב המקסימאלי), אך אם בהטבתו לאדם יתן הוא לו דבר שלא עמל על מנת לקבלו – מתנת חינם - תהיה לאדם בושח בטוב הזה, וממילא אין זה טוב מושלם.

ולכן, בכדי שיהיה טוב זה - טוב מושלם, יש צורך ביגיעה של האדם על מנת לקבל את ההטבה, ולא שיקבל הטוב ההוא בחינם, בלא עמל.

וכמו שכתב הרמח"ל (דרך ה', חלק א', פרק ב', סעיף ב') :

"ואולם גזרה חכמתו, שלהיות הטוב שלם, ראוי שיהיה הנהנה בעל הטוב
ההוא. פרוש – מי שקנה הטוב בעצמו ולא מי שיתלווה לו הטוב בדרך
מקרה."

אך מיד נוכל לשאול:

הרי ה' הוא שברא את האדם. והסברנו שרצה בחכמתו להיטיב לו טוב מושלם וכיוון
שיש לאדם בושה – היה צריך לברוא את האדם כך שיצטרך לעמול בכדי לקבל את
השכר.

אך האם לא יכל הבורא יתברך לברוא את האדם ללא בושה?! – הרי יכול היה
לברואו ללא בושה – וכיוון שלא תהיה לו בושה בקבלת הטוב, יוכל האדם לקבל את
הטוב אף מבלי שישקיע על מנת לקבלו. והיה זה טוב מעולה יותר כיוון שלא היה צורך
בעבודה ויגיעה מצד האדם בכדי לקבלו, ועדיין היה הטוב הזה – טוב מושלם.

למה אם כן לא עשה כך הבורא יתברך?

ונראה לע"ד, שאכן זה מה שעשה!

אכן בתחילה ברא ה' את האדם ללא בושה. כמו שכתוב "ויהיו שניהם עירומים
האדם ואשתו ולא יתבוששו" (בראשית, פרק ב', פס' כה') – ומפרש אונקלוס: "ולא
מתכלמין" – לשון כלימה = בושה.

ובגלל שבהתחלה לא הייתה לאדם בושה – יכל ה' לתת להיטיב לו, אף מבלי שיעמול
על מנת לקבל את הטוב – כמתנת חנם. ועדיין היה הטוב ההוא טוב מושלם כפי שהיה
רצונו יתברך להיטיב לברואיו.

לכן, שם ה' את האדם מתחילה בגן-עדן, ונתן לו את כל הטוב ללא עמל, כמו שכתוב:
"ויברך אותם אלוקים ויאמר להם אלוקים פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה ורדו בדגת
הים ובעוף השמיים ובכל החיה הרומשת על הארץ: ויאמר אלוקים הנה נתתי לכם את
כל עשב זרע אשר על פני כל הארץ ואת כל עץ אשר בו פרי עץ זרע זרע לכם יהיה
לאכלה" (בראשית, פרק א', פס' כח', כט').

מצב זה יכל להתקיים כל עוד לא הייתה לאדם בושה, אז יכל לקבל את ההטבה אף
בלא כל השקעה, אך באוכלו מעץ הדעת – הוא בעצם הכניס בעצמו את הבושה. כמו
שכתוב בספר 'אורחות צדיקים' (תחילת שער הבושה):

"אמרו חכמים, השכל הוא הבושה, והבושה הוא השכל. כי על אדם וחווה
נאמר "ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבוששו". ולא היו יודעים
הצניעות ולהבחין בין טוב ובין רע. ולאחר שאכלו מעץ הדעת נאמר

"ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירמם הם" (בראשית, פרק ג', פס' ז')
 (וממילא, כן יתבוששו...). וכן בעלי החיים זולתי האדם אין להם בושה
 הואיל ואין להם חכמה."

וכיוון שבאוכלו מן העץ נכנס בו השכל - נכנסה בו הבושה - הטוב כבר אינו טוב
 מושלם, שהרי הוא מתבייש בטוב הזה - ובכדי שיהיה מושלם צריך שהאדם יעבוד בכדי
 לקבל את ההטבה (וכך לא תהיה לו בושה).

וזה מה שאמר ה' לאדם הראשון לאחר חטאו "בזיעת אפיך תאכל לחם" (בראשית,
 פרק ג', פס' יט') - עד עכשיו היה האדם מקבל את הטוב אף בלא עמל. מעכשיו, שאכל
 מעץ הדעת והכניס בעצמו את הבושה - בכדי לקבל את הלחם = השכר **(נהמא דכיסופא)**
 - יצטרך הוא לעבוד בעצמו, כיוון שרק כך יהיה הטוב - טוב מושלם.

ואולי ניתן להרחיב ולענות על שאלה נוספת ע"פ הסבר זה¹ :

לאחר שאכל האדם מעץ הדעת כתוב : "ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירמם
ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגורות : וישמעו את קול ה' אלוקים מתהלך בגן לרוח
 היום ויתחבא האדם ואשתו מפני ה' אלוקים בתוך עץ הגן : ויקרא ה' אלוקים אל האדם
 ויאמר לו איכה : ויאמר את קולך שמעתי בגן **ואירא כי עירם אנוכי ואחבא**" (בראשית,
 פרק ג', פס' ז' - י').

- כיצד יכול האדם לטעון שהתחבא מפני שהיה ערום? הרי שלושה פסוקים קודם
 כתוב שהאדם ואשתו הבינו שהם ערומים ולכן תפרו לעצמם חגורות מעלה תאנה, משמע,
 שעכשיו כבר אינם ערומים.

ונראה שניתן לומר שהמילה "עירם" הכתובה כאן - אין כוונתה ערום ממש, שהרי,
 כפי שהסברנו, אנו יודעים רק מלפני שלושה פסוקים שאינו ערום. אלא הכוונה שעתה,
 כיוון

שהכניס האדם בעצמו את הבושה - הריהו מתבייש מפני שהוא ערום ממעשים, וכל
 הטוב שנתן לו ה', ניתן לו כמתנת חנם ללא כל עמל.

וכך יש להסביר גם את מה ששואל אותו ה' מיד לאחר מכן באומרו : "מי הגיד לך
 כי עירם אתה המן העץ אשר צויתך לבלתי אכל ממנו אכלת" (בראשית, פרק ג', פס' יא')
 - מאין לך שאינך ראוי לקבלת הטוב מכיוון שלא עשית כלום ע"מ לקבלו?! הכנסת
 בעצמך את הבושה ע"י אכילה מעץ הדעת!!

וכן מה שכתוב "ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבוששו" - אין הכוונה רק
 למובן הפשוט של - ערומים ממש, אלא שהיו גם ערומים ממעשים. והפס' בא לומר שאף

¹ ראה בהמשך - הבאתי הסבר אחר - לעני"ד אמיתי יותר.

על פי שלא עשו דבר על מנת לקבל את כל הטוב שנתן להם הבורא – "לא יתבוששו" - לא הייתה להם בושה בטוב הזה.

וכן מה שכתוב על הנחש "והנחש היה ערום מכל חיית השדה" (פרק ג', פס' א') – אולי גם כאן ניתן להסביר את המילה ערום באותו אופן. ששאר חיות השדה לא עשו כלום בכדי לקבל את הטוב, ולמרות זאת לא הייתה להם בושה בטוב הזה. אך הנחש – לא רק של עשה דבר בכדי לקבל את ההטבה אלא שעשה בניגוד לרצון המיטיב לו, ולמרות זאת לא הייתה לו בושה בקבלת הטוב, ולכן כתוב שהיה "ערום מכל חיית השדה".

וניתן לראות עניין זה לאורך כל דברי הנחש: "ויאמר אל האשה אף כי אמר אלוקים לא תאכלו מכל עץ הגן" (פרק ג', פס' א') – למרות שה' אמר, הנחש אומר לאישה שהיא יכולה גם לעשות ההיפך, ולמרות כל הטוב שנתן להם ה'. וכן בהמשך דבריו: "ותאמר האשה... ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלוקים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמתון: ויאמר הנחש אל האשה לא מות תמתון" (בראשית, פרק ג', פס' ב' – ד') – למרות שה' אומר שהם ימותו, הנחש מעז לחלוק ולומר שלא.

ישנם עוד כמה דברים לא כ"כ מובנים בפרשת בראשית, המתרחשים לאחר חטא אדם הראשון:

כאשר מזהיר ה' את האדם שלא יאכל מעץ הדעת, כתוב: "ויצו ה' אלוקים על האדם לאמור מכל עץ הגן אכול תאכל: ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו **כי ביום אכולך ממנו מות תמות**" (בראשית, פרק ב', פס' טז', יז').

וכאשר אנו קוראים את הפסוקים של העונש שנתן ה' לאדם הראשון על אכילתו מן העץ, אין אנו רואים שום אזכור של מוות, ואף יודעים אנו שאכן לא הרג ה' את האדם מיד ביום חטאו, כמו שהזהירו קודם החטא. מדוע?

עוד דבר לא מובן הוא, שאנחנו יכולים לראות שלפני החטא לא אמר ה' לאדם דבר על עץ החיים, מכאן לכאורה ניתן להסיק – שלא ייחס הבורא לאכילת האדם מעץ זה משמעות מיוחדת. אך מיד לאחר חטא האדם הראשון כתוב: "ויאמר ה' אלוקים הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם: וישלחו ה' אלוקים מגן עדן לעבוד את האדמה אשר לוקח משם: ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להב החרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החיים" (בראשית, פרק ג', פס' כב' – כד') – מה השתנה פתאום לאחר החטא שאכילת האדם מן העץ קיבלה משמעות, וכעת נולד חשש שמא יאכל האדם מעץ החיים ויחיה לעולם – הרי קודם לכן, היה נראה שיכול האדם לאכול מן העץ ולזכות לחיי נצח. איזו בעיה נוצרה בעקבות האכילה מעץ הדעת המונעת מהאדם לחיות חיי נצח?

כדי לענות על שתי השאלות שהעלנו, יהיה עלינו לנסות להבין את מהותם של שני עצים : עץ החיים ועץ הדעת. ברור שלא במקרה ולא לחינם הם מוקמו לבדם באמצע הגן, ואחד ליד השני. במבט מעט מעמיק ניתן להבחין ששני העצים הם בעצם מנוגדים זה לזה, דבר שמוכח מפשט הפסוקים עצמם.

הרי כאשר היה מותר לאדם לאכול מעץ החיים היה אסור לו לאכול מעץ הדעת ואף הוזהר על כך : "כי ביום אכולך ממנו מות תמות".

והסיבה שה' חסם את הדרך אל עץ החיים היא : "הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם"

כלומר – כל עוד מותר לאדם לאכול מעץ החיים וה' לא מזהירו על כך – אסור לו לאכול מעץ הדעת. ברגע שהוא אוכל מעץ הדעת – אסור שיאכל מעץ החיים.

ע"פ זה, נראה לענ"ד לישוב את שתי השאלות כך :

כפי שכבר הסברנו קודם – בתחילה ברא ה' את האדם ללא בושה, ולכן יכל להיטיב לו טוב מושלם אף מבלי שיעמול על מנת לקבלו. ולכן אסר ה' על האדם לאכול מעץ הדעת – שאם יאכל מעץ הדעת יכנס בו השכל – תכנס בו הבושה – ממילא הטוב כבר לא יהיה מושלם, ובכדי שיהיה מושלם – יצטרך האדם לעבוד ע"מ לקבלו.

ואם יש צורך שהאדם יעמול על מנת לקבל את הטוב, צריך להיות זמן שיהיה על האדם לעבוד ולהשקיע בכדי לקבל את הטוב, וזמן של קבלת הטוב – זמן קיבל שכר. כלומר : אם יש באדם דעת – בושה – הטוב אינו מושלם – ולכן, בכדי ששיג האדם את הטוב בזכות ולא בחסד חייב להיות זמן עבודה וזמן קיבול שכר. ולכן, חייבת להיכנס בו אפשרות המיתה. כמו שכותב הרמח"ל(לדרך ה' חלק ב', פרק ד', סעיף ב') : "כי הנה כל מה שהוא השתדלות צריך שיהיה לו גבול".

ועכשיו נוכל להסביר טוב יותר את מהותם של שני העצים, ונענה על ראשון - ראשון :

ברגע שאוכל האדם מעץ הדעת – לא רק שנאסר עליו לאכול מעץ החיים, אלא שגם פגה ההשפעה של האכילה ממנו. וזה מה שהזהיר אותו ה' - "כי ביום אכולך ממנו מות תמות". שבעצם ברגע שיאכל האדם מעץ הדעת, אף שאכל מעץ החיים, לא שימות מיד באוכלו מן העץ אלא שתכנס בו אפשרות המיתה. וכל עוד שאינו אוכל מעץ הדעת – יכול הוא לאכול מעץ החיים.

וכך נראה להסביר עניין זה – כיוון שבתחילה נברא האדם ללא בושה – היה יכול לחיות חיי נצח, שהרי לא היה צריך להיות זמן של עבודה וזמן של קיבול השכר. ולכן יכל האדם לאכול מעץ החיים. אך ה' הזהיר אותו שלא יאכל מעץ הדעת, שהרי אם יאכל מן העץ – תכנס בו הבושה – הטוב כבר לא יהיה טוב מושלם – בכדי שיהיה מושלם יהיה

צורך בזמן עבודה וזמן קיבול שכר (כדי שהאדם ישיג בעצמו את השכר ולא יתבייש). – יהיה צורך להכניס באדם את עניין המיתה, ולכן מזהיר ה' את האדם שאם תאכל מן העץ "מות תמות", אין הכוונה שימות מיד באוכלו מן העץ, אלא שתכנס בו אפשרות המיתה. וזה אכן מה שקרה כאשר אכל האדם מעץ הדעת – מיד נכנסה בו אפשרות המיתה, והאזהרה באמת נפרעה בזמנה.

וכך כמובן נוכל לענות גם על השאלה השניה. שהרי ברגע שצריך שיהיה גם זמן של עבודה וגם זמן של קיבול שכר, אסור שיחיה האדם לנצח. (כמו שהוסבר לעיל, רמח"ל) ולכן, מיד חסם ה' את הדרך אל עץ החיים ואמר לאדם שמעכשיו - "בזיעת אפיך תאכל לחם" – כדי לקבל את השכר תצטרך לעבוד.

אך גם אחר כל הסבר זה חייבת להישאל השאלה – למה בכלל נתן ה' לאדם פתח לאכול מעץ הדעת ובכך להכניס בעצמו את הבושה?! הרי אם לא הייתה אפשרות זו יכל האדם לקבל את כל הטוב אף מבלי צורך בהשקעה ועמל על מנת לקבלו, ועדיין היה הטוב הזה – טוב מושלם!!

כדי להסביר עניין זה, שוב נעזר בדברי הרמח"ל (לחלק א', פרק ב', סעיף א'): :

"הנה התכלית בבריאה היה להיטיב מטובו יתברך לזולתו. והנה תראה, כי הוא לבדו יתברך שמו השלמות האמיתי המשולל מכל החסרונות ואין שלמות אחר כמוהו כלל. ונמצא שכל שלמות שידמה חוץ משלמותו, הנה איננו שלמות אמיתי, אלא יקרא שלמות בערך אל ענין חסר ממנו, אך השלמות בהחלט אינו אלא שלמותו יתברך שמו. ועל כן בהיות חפצו יתברך להיטיב לזולתו, לא יספיק לו בהיותו מיטיב קצת טוב, אלא בהיותו מיטיב תכלית הטוב שאפשר לברואים שיקבלו. ובהיותו הוא יתברך שמו הטוב האמיתי, לא יסתפק חפצו הטוב אלא בהיותו מהנה לזולתו בטוב ההוא עצמו, שהוא הטוב השלם והאמיתי."

נדלג קצת, ונזכיר שוב את הדברים שציטטנו לעיל (לחלק א', פרק ב', סעיף ב'): :

"ואולם גזרה חכמתו, שלהיות הטוב שלם, ראוי שיהיה הנהנה בעל הטוב ההוא. פרוש – מי שקנה הטוב בעצמו ולא מי שיתלווה לו הטוב בדרך מקרה. ותראה שזה נקרא קצת התדמות, בשיעור שאפשר, אל שלמותו יתברך שמו. כי הנה הוא יתברך שמו שלם בעצמו, ולא במקרה, אלא מצד אמיתת עניינו מוכרח בו השלמות ומשוללים ממנו החסרונות בהכרח. ואולם זה אי אפשר שימצא בזולתו, שיהיה אמיתותו מכרחת לו השלמות ומעדרת ממנו החסרונות. אך להתדמות לזה במקצת, צריך שלפחות יהיה

הוא הקונה השלמות שאין אמיתת עניינו מכריח לו, ויהיה הוא מעדיר מעצמו החסרונות שהיו אפשריים בו.”

כלומר : מכיוון שרוצה ה' להיטיב טוב מושלם – ואין השלמות אלא בו בלבד. והשלמות הגדולה ביותר שיכולה להימצא לברואים הינה להדמות אליו יתברך. אך אצל הבורא יתברך, אמיתת עניינו מכרחת בו השלמות, ומעדרת ממנו החסרונות, וזה לא ייתכן אלא בו בלבד, שמעצם היותנו ברואים – אין אמיתת עניינו מכרחת בנו השלמות², אך לפחות אפשר להדמות אליו במקצת שיעדיר האדם בעצמו את חסרונותיו, וייקנה השלמות בעצמו ולא שתגיע לו השלמות בדרך מקרה, וזה יהיה תכלית הטוב שאפשר לברואים שיקבלו. ואם תגיע לאדם השלמות בדרך מקרה – תהיה לאדם בושה בטוב הזה כיוון שלא קנה את הטוב בעצמו (ואין זה טוב שלם באמת...). יש לאדם בושה כיוון שאילו לא הייתה לו – לא היה כל הטוב שיקבל – טוב אמיתי ושלם.

וכמו שכותב הרמח"ל בהמשך דבריו (שם):

”ועל כן גזר וסידר שייבראו ענייני שלמות וענייני חסרון, ותברא בריה שיהיה בה האפשרות לשני העניינים בשווה, ויותנו לבריה הזאת אמצעים שעל ידם תקנה לעצמה את השלמות ותעדייר ממנה החסרונות, ואז יקרא שנתדמתה במה שהיה אפשר לה לבוראה, ותהיה ראויה לדבק בו ולהנות בטובו.”

מכאן אפשר לראות שאילו היה בורא ה' את האדם ללא בושה – היה זה חסרון! – מניעת שלימות. למרות שהיה נותן לו ה' את כל הטוב בלא עמל – אם האדם לא קנה בעצמו את הטוב – הרי אין זה טוב אמיתי. (כיון שאינו מדמה לבורא יתברך שהוא השלמות האמיתי.)

זה כמו שניקח ציפור שרק כרגע נולדה, נכלא אותה בכלוב וניתן לה את כל המזון וההנאות שיש מחוצה לו, אך לא נוציא אותה החוצה אלא נשאיר אותה כלואה בכלוב עד סוף ימיה. האם זהו טוב אמיתי לציפור? למרות שהיא הרי אפילו אינה יודעת מה הם החיים בחוץ, ברור לכל שאין זה טוב אמיתי.

כך גם לגבי הנשמה. ברור שיכל ה' לבטל או להגביל את הנשמה – שלא תהיה לה בושה, ושלא תדע שהדבר היותר שלם הוא שתקנה הטוב בעצמה, וכך יוכל ה' לתת לה את כל הטוב אף בלא עמל. אך אם היה עושה כך – לא משנה כמה טוב היה נותן לה – לא

² אם יברא אותנו הבורא שלמים – נהיה שלמים כי כך בראנו ולא מצד עצמינו. בסוף המאמר יובהר ביתר ברור.

היה זה טוב אמיתי כפי שרוצה הוא להיטיב לברואיו. לכן, הטביע ה' בנשמה את הרגשת הבושה – שהרי לבוראה בלי בושה – זוהי מניעת הטוב השלם. ואם כך, זה הרי סותר את מה שהסברנו עד עכשיו. שהרי אמרנו שבתחילה ברא ה' את האדם בלא בושה, ואיך זה ייתכן? הרי הסברנו שזהו חסרון.

בכדי לענות על שאלה זו עלינו להבין טוב יותר את מעשה הבריאה, נתבונן בדברי ה-'בראשית רבה' המובאים ברש"י על הפס': "ויקח ה' אלוקים את האדם וינחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה" (בראשית, פרק ב', פס' טו') – כתב רש"י על המילה "ויקח" – לקחו בדברים נאים ופתחו לכנס. – השפתי חכמים מסבירים למה רש"י היה צריך לפרש כך את המילה "ויקח" ולא יכל לומר שלקחו ממש, או שלקחו בעל כורחו. הם מסבירים שמכיוון שלאדם יש שכל ובחירה, לא סביר לומר שה' לקח אותו כמו שלוקחים איזה חפץ, ולכן כתב רש"י שכשכתוב "ויקח" – הכוונה – לקחו בדברים.

אך גם אחרי פירושים, אין הדבר ברור כ"כ שה' לא לקח את האדם כפשוטו, ולפחות ניתן לומר שלקחו בעל כורחו, שהרי כתוב "ויקח". ועוד שמצינו בפרשה שלנו שה' לוקח את האדם בע"כ ומוציא אותו מגן עדן ("וישלחו ה' אלוקים מגן עדן לעבוד את האדמה אשר לקח משם: ויגרש את האדם...").

ולעני"ד יש לחזור למשל הציפור שהזכרנו – שהרי כאשר אנו מכניסים את הציפור לכלוב, אולי אנו מפחיתים את הטוב שתקבל אך מצד שני אנו גם מצילים אותה מסכנות שאולי עלולים להיגרם לה בחוץ. וכן לגבי הנשמה, אם ה' היה בורא את האדם ללא בושה – האדם לא היה צריך לעמול בכדי לקבל את השכר – וכך גם לא ייתכן שהיה חוטא, אך מצד שני – אין זה טוב אמיתי ומושלם.

אך במשל הציפור – אם לא נכניס את הציפור לכלוב בכח – אלא נבנה לה כלוב מוגן מחיות רעות ומהסכנות בחוץ, שמים לה שם מכל הדברים הטובים הקיימים מחוצה לו ונפתה אותה להיכנס מתוך בחירה שלה, ולא רק זאת אלא אף נשאיר לה פתח שתוכל לצאת ממנו, האם אין זה טוב גמור? שהרי הכל נעשה בבחירתה!!

ולכן לעני"ד, אומר המדרש שצריך לומר שה' לא הכניס את האדם בכח לגן עדן אלא רק פיתה אותו, והאדם נכנס בבחירתו החופשית ובכניסתו לגן עדן הוריד מעצמו את הבושה בבחירה. ולא רק שנתן ה' לאדם להיכנס בבחירתו, אלא אף נתן לו אפשרות לצאת – שאם יאכל מעץ הדעת – כמו שכבר הסברנו קודם – תחזור אליו הבושה ויהיה צורך שישקיע בכדי לקבל את הטוב. וכיוון שהאדם נכנס ברצונו, ואף יכול לצאת – הרי הטוב הוא טוב מושלם. ולכן, היה צריך ה' לתת לאדם אפשרות לאכול מעץ הדעת.

בסוף דברינו יוצא כך :

לנשמה עצמה יש בושה. בתחילת הבריאה ה' נתן לאדם אפשרות לבטל את הבושה וכך לקבל טוב גם ללא עמל, אך נתן לו אפשרות גם לצאת מזה ולהכניס בעצמו חזרה את הבושה. האדם הכניס בעצמו חזרה את הבושה באוכלו מעץ הדעת – ואז היה צורך שיהיה זמן עבודה וזמן קיבול שכר ולכן נכנסה בו אפשרות המיתה.

אך גם לאחר שהחזיר האדם לעצמו את הבושה, עדיין מורכב האדם גם מגוף חומרי שהוא מכסה על הבושה ומפריע לנשמה להתבטא במלוא עוצמתה. כי אם היה האדם רק נשמה – לעולם לא היה חוטא, שהרי ה' נתן לו כ"כ הרבה טוב, ואיך יכול הוא לעשות נגד רצונו יתברך?! (שהרי יתבייש..), והרי כך אין לאדם בחירה חופשית (ואין ערך לזה שעושה את ציווי ה' – ולא זכאי על זה לשכר). ולכן, הכניס ה' את הנשמה לגוף החומרי. הגוף בעצם נועד למנוע מהנשמה את הרגשת הבושה שהיא אכן אמורה להרגיש מכיוון שקיבלה טוב בלא שעמלה ע"מ לקבלו. וככל שהאדם מעלה עצמו ומקיים מה שציווה עליו הבורא יתברך – נעשה זכאי יותר לקבל את הטוב בזכות ולא בחסד. ממילא, הנשמה יכולה להתגלות יותר שהרי עכשיו אינה צריכה להתבייש בטוב – כיוון שלא הגיע לה בדרך מקרה, אלא קנתה אותו בעצמה.(שהרי הגוף נועד רק למנוע את תחושת הבושה..).

ועוד – שאם לא תתגלה יותר – ירגיש האדם שמותר לו לחטוא – שהרי הגוף מסתיר את תחושת הבושה באותה מידה כמו קודם המצווה, אך כעת האדם זכאי יותר לקבלת הטוב – ואם תישאר הנשמה באותו הסתר ירגיש האדם שיש לו זכות לעשות איזו עבירה שהרי אין לו סיבה להתבייש כלל, הנטיות לטוב ולרע כבר אינם שקולים.

הגוף מונע את גילוי הנשמה בכדי שלא תהיה לה בושה, שאם תהיה – לא תהיה בחירה. אך ככל שהאדם יעשה יותר מצוות – כך תתגלה ותאיר הנשמה יותר ויותר – כיוון שנעשה זכאי לקבל את הטוב בזכות מעשיו, והבושה של הנשמה בקבלת הטוב הולכת ופוחתת.

וכן להפך - אם עושה האדם עבירות - ע"י כך מסתיר ומונע יותר את הארת נשמתו, שהרי כאשר עושה האדם עבירות נעשה פחות זכאי לקבל את הטוב ממה שהיה קודם החטא, ואם הנשמה תאיר כמו שהאירה קודם החטא – היא תרגיש בבושה הזו, ואז הבחירה של האדם נעשית לא מאוזנת, ולכן, ככל שהאדם עושה יותר עבירות – הנשמה מאירה פחות, ונמצא האדם רחוק יותר מהבורא יתברך.³

³ עיין בספר "עיוני פרשה" של הרב אברהם ריבלין על ספר שמות - עמ' 43, (שמביא מספר מעיינה של תורה' בשם 'הדרש והעיון') שם מוסבר עניין הכבדת לב פרעה, כך שה' לא פגע בבחירתו החופשית, אלא להפך – איזן אותה כיוון שגילוי הקב"ה היה מאד גדול. ואולי ניתן לומר שהכביד את ליבו מפני שחטא, ואז היה צורך לאזן את הבחירה ולהסתיר יותר את הנשמה וזה מה שכתוב שה' הכביד את לב פרעה, אך קשה קצת.

כמה שהאדם נמשך יותר אל החומר, והגוף שולט יותר – האדם יתפתה יותר לעשות עבירות, שהרי נשמתו מוסתרת יותר וגילוי הבורא יתברך קטן יותר, ולכן, למרות הטוב שנתן לו ה' – עובר על מצוותיו.

אך כאשר האדם מכניע את תאוותיו לשכלו, ומשליט נשמתו על גופו – יש לנשמה יותר ביטוי – גילוי הבורא גדול יותר, וממילא, יחטא פחות.

וכמו שכותב הרמח"ל(חלק א', פרק ד', סעיף י'): :

"ואולם סיבת כל מצבי האדם חשכתו ובהירותו, הנה היא הארת פניו יתברך אליו, או התעלמו ממנו וכמו שזכרנו לעיל. כי הנה כל מה שהאדון ברוך הוא מאיר פניו, מתרבה הזוהר והשלמות במי שהגיע לו הארתו, וכפי שיעור ההארה כך שיעור השלמות והזך הנמשך ממנה, והפך זה, ההעלם. ואמנם האדון ברוך הוא מאיר תמיד למי שיתקרב אליו, ואין מניעת הטוב מצדו כלל, אלא מי שלא יתקרב אליו יחסר הארתו, והמניעה מצד המקבל ולא מצד המשפיע. והנה גזרה החכמה העליונה שהעושה אותם העניינים שצויה, דהינו כלל כל המצוות כולן כמו שזכרנו לעיל, בכל מעשה מהן שיעשה, יהיה מתקרב על ידו מדרגה מה ממדרגות הקרבה אליו יתברך, ותגיע לו על ידי זה מדרגה מה ממדרגות הארת פניו, כפי הקרבה שנתקרב לו, ויתעצם בו מדרגה מן השלמות, שהיא תולדת מדרגת ההארה ההיא, והפך זה העברות, כל מעשה מהן שיעשה האדם חס ושלום, הנה יתרחק על ידו ממנו יתברך מדרגה מה, ויתוסף עליו על ידי זה מדרגה ממדרגות העלם הארתו יתברך והסתר פניו, ויתעצם בו על ידי זה מדרגה מן החסרון שהיא תולדת מדרגת ההעלם ההוא."

ומסיים את הפרק כך (סעיף יא'): :

"נמצא לפי כל מה שהקדמנו, שהכונה באמת בכל המצוות תהיה הפניה אליו יתברך, להתקרב לו ולאור באור פניו. והמניעה מן העברות, להמלט מן ההתרחק ממנו, וזה התכלית האמיתי שבהן. אך העניינים בפרט יש בהם עומק גדול, (כפי פרטי עניני האדם והבריאה וכמו שזכרנו לעיל, ונדבר עוד בקצת מהם בחלק בפני עצמו בעזר האל יתברך)."

אך עד כה, הנחנו שהבושה שחסרה לאדם הראשון קודם החטא הייתה הבושה לקבל דבר שלא השקיע על מנת לקבלו, אך יש הרוצים לטעון שהבושה שלא הייתה לו קודם החטא ושנכנסה בו מיד לאחריו הינה בושה מסוג אחר. (שהיא יותר רגשית מאשר שכלית).

הבושה שחסרה לאדם הראשון קודם החטא היא הבושה להיות ערום – וזו גם הבושה שנכנסה בו לאחר החטא, כמו שמוכח בפירוש מהפסוקים! ("ויהיו שניהם עירומים האדם ואשתו ולא יתבוששו": "ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירמם הם ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגורות ").

והם בעצם טוענים שישנם שני סוגי בושות:

בושה ראשונה – אדם מתבייש לקבל דבר שלא השקיע ע"מ לקבלו. – שכלית.

בושה שנייה – אדם מתבייש להיות ערום. – רגשית.

בכדי שנוכל לבדוק איזו מהבושות לא הייתה לאדם הראשון קודם החטא – ננסה להבין מהו המקור לשני בושות אלו. – האם זה שאדם מתבייש להיות ערום זהו עניין רגשי בלבד ללא כל הגיון? ומה בדיוק ההיגיון העומד מאחורי הבושה של אדם לקבל דבר שלא השקיע ע"מ לקבלו?

לכאורה אין הגיון בבושה של אדם להיות ערום. הרי כולם נראים אותו דבר. א"כ מדוע מרגישים אנו חוסר נעימות ללכת בלא כיסוי, בלא לבוש. ניתן לחשוב שזהו אכן – רק רגש. אך לענ"ד לא יתכן רגש שאינו מבוסס על הגיון מסוים, לא נראה לי שאדם ירגיש הרגשה לא נעימה בלי שתהיה לזה סיבה כלשהי, עמוקה ככל שתהיה – אך יש סיבה.

לכן, ננסה לחשוב קצת יותר:

למה אדם מתבייש להיות ערום?

יהיה לנו יותר קל להבין מה מקורה של הבושה להיות ערום אם נחקור מהנק' שממנה התחילה בושה זו. נחקור שוב את חטא אדם הראשון והפעם בהיבט קצת שונה: כמו שכבר הזכרנו, קודם החטא לא הייתה לאדם הראשון כל בעיה להיות ערום. רק לאחר שאכל מעץ הדעת – הרגיש בצורך לכסות את גופו. אולי ניתן יהיה להבין מה המקור לבושה להיות ערום אם נבין מה השתנה לאחר שאכל האדם מן העץ..

ידוע הדבר שקודם החטא הייתה נשמתו של אדם הראשון מאירה מעבר לגופו, וכמובן שהגוף ביחס לנשמה היה חסר כל משמעות⁴. כל החיצוניות וההנאות החומריות כלל לא עניינו את האדם הראשון, הוא התעניין בפנימיות בלבד, כיון שלא היה לו יצר הרע וכל מעשיו היו לשם שמיים (כמו שכותב הרמב"ן בבראשית, פרק ב', פס' ט'). ואכהמל"ב, ועיין לרב דסלר ב-'מכתב מאליהו' חלק ב' שהאריך בזה).

⁴ ניתן גם להבין עניין זה ע"פ מה שכבר הסברנו קודם – שהרי קודם החטא האדם היה מקבל את הטוב אף בלא עמל ולכן לא היה צורך בגוף שיסתיר את הבושה שהייתה לנשמה, אך לאחר החטא הגוף היה צריך לבטל את תחושת הבושה המוטבעת בה ולמנוע את גילוייה במלוא עוצמתה. ולכן קיבל גם הוא משמעות שווה לנשמה.

לאחר חטאו – הדגיש האדם את חומרו על נשמתו, וגם החיצוניות והגוף קיבלו משמעות.

קודם החטא הסתכל האדם רק על הפנימיות, וכיון שנשמתו האירה החוצה מגופו – היה ניתן להתייחס אך ורק אל פנימיותו ולא אל מראהו החיצוני.

אך לאחר החטא, כאשר גם החיצוניות קיבלה משמעות – היחס אל האדם כבר לא היה רק בגלל פנימיותו אלא גם בגלל מראהו החיצוני.

במצב הזה, כשישנה משיכה גם לחיצוניות וגם לפנימיות, בכדי לעזור לפנימיות לקבל חזרה את מקומה וחשיבותה – צריך האדם לבצע צעד "מלאכותי" ולכסות את הגוף, בכדי שהיחס אליו יהיה רק בגלל פנימיותו. בכדי להתמקד באישיות ולא בגוף הנושא אותה. חשיפת הגוף עתה מעוררת את הגופניות והמשיכה אליה, וגורמת לרכז את הכוחות ואת תשומת הלב, בחלק הנמוך יותר של האישיות שלנו.

במקום להתרכז באישיות, באצילות הנפש, ברבדים העמוקים, הרחבים והכמעט בלתי מוגבלים הקיימים בכל אחד ואחת מאתנו, אנו "נאלצים" בבחירה, להסתפק במועט, בדבר חסר משמעות לחלוטין – בשר.

חשיפת הגוף היא זלזול באישיות, ע"י אנו מאבדים את מדרגת האדם שבנו, לטובת מדרגת בשר.

כשם שניתן לאכול בשר וליהנות ממנו, כך ניתן לראות בשר וליהנות ממנו.

אך מי באמת רוצה שהיחס אליו יהיה כאל בשר, ולא יעריכו אותו בתור אדם, יצור אנושי, בעל מחשבות רצונות והרגשות?

כאשר איננו נוהגים בצניעות, אנו מכתיבים את היחס אלינו כאל גוף ולא בתור אדם, המורכב מפנימיות נפלאה וגם מחיצוניות.

אם כן, כל מטרתם של הבגדים היא לכסות ולהסתיר את החלק הנמוך שלנו, ע"מ שלא יתפוס מקום חשוב מדי בעיני הרואים אותנו. וכך יוכלו ביתר קלות לגשת אל הפנימיות שלנו ולעמוד על טיבה. להתייחס למעשים הטובים, לדיבורים המתחשבים שלנו, לרצונות העצמיים והמיוחדים שניטעו בנו, במקום לדברים יפים אמנם, אך חסרי משמעות ותוכן אמיתיים. השינוי אינו רק מצד הרואים, אלא גם בתוכנו. כשאנו בוחרים להתכסות, בעצם החלטנו להעביר את מרכז הכובד לחיים פנימה.⁵

בעצם, הסיבה לכך שאדם הראשון התבייש להיות ערום היא : אדם לא רוצה לקבל יחס על חיצוניותו אלא על פנימיותו, אדם לא רוצה שיאהבו אותו בגלל החיצוניות שלו. שאינה באמת הוא עצמו אלא רוצה שיעריכו ויאהבו אותו על פנימיותו – האישיות שלו.

⁵ הרעיון לגבי הסיבה שהאדם מתבייש להיות ערום לקוח מהחבורת "חזרה לגן עדן" של עמיר כ"ץ בהוצאת 'מעייני הישועה'. וישנם קטעים שלמים שהעתקתי משם – לא הייתה לי דרך טובה יותר לכתבם. רק הרעיון של הקישור בין שני סוגי הבושה הוא רעיון שלי.

ואם נגדיר את זה יותר : אדם לא רוצה לקבל יחס על דבר שלא השקיע ע"מ לקבלו. (רק אנשים שאין להם אישיות ייחודית וטובה, רוצים לקבל אהבה על חימוניותם.) קשה שלא לשים לב לדמיון בין שני הבושות, אפשר אפילו לתת הגדרה משותפת לשתייהן :

אדם לא רוצה לקבל – יחס/אהבה/טוב – על דבר שלא השקיע ע"מ לקבלו. לא סתם המילה "בושה" – משמשת כהגדרה לשתי בושות אלו, אלא ששתייהן אכן נובעות מאותו מקור.

על מנת להבין את הנושא עד הסוף ולהבין יותר את מקור הבושה של האדם לקבל דבר שלא השקיע על מנת לקבלו, שזהו בעצם, ע"פ מה שהסברנו קודם, המקור ל"שתי" הבושות שעליהם דיברנו, ועל ידי זה נוכל להבין טוב יותר גם את הבושה להיות ערום.

למה אדם מתבייש לקבל דבר שלא השקיע ע"מ לקבלו?

נראה שהיסוד להבנת מקורה של בושה זו נמצא אף הוא בדברי הרמח"ל שכבר הזכרנו קודם במאמר זה, אך כעת, להבנת העניין נצטט קטע נוסף שעליו דילגנו קודם לכן (חלק א', פרק ב', סעיפים א', ב') :

"א. הנה התכלית בבריאה היה להיטיב מטובו יתברך לזולתו. והנה תראה, כי הוא לבדו יתברך שמו השלמות האמיתי המשולל מכל החסרונות ואין שלמות אחר כמוהו כלל. ונמצא שכל שלמות שידמה חוץ משלמותו, הנה איננו שלמות אמיתי, אלא יקרא שלמות בערך אל ענין חסר ממנו, אך השלמות בהחלט אינו אלא שלמותו יתברך שמו. ועל כן בהיות חפצו יתברך להיטיב לזולתו, לא יספיק לו בהיותו מיטיב קצת טוב, אלא בהיותו מיטיב תכלית הטוב שאפשר לברואים שיקבלו. ובהיותו הוא יתברך שמו הטוב האמיתי, לא יסתפק חפצו הטוב אלא בהיותו מהנה לזולתו בטוב ההוא עצמו, שהוא הטוב השלם והאמיתי.

והנה מצד אחר, הטוב הזה אי אפשר שימצא אלא בו, על כן גזרה חכמתו שמציאות ההטבה האמיתית הזאת יהיה במה שייתן מקום לברואים לשיתדבקו בו יתברך שמו, באותו השיעור שאפשר להם שיתדבקו. ואז נמצא שמה שמצד עצמם אי אפשר שיתארו בשלמותו יתברך שמו, הנה מצד התדבקותם בו יגיע להם באותו השיעור שאפשר לתאר בשלמות ההוא, מצד היותם מתדבקים בו יתברך שמו, וימצאו נהנים בטובה האמיתית ההיא, בערך שאפשר להם להנות בה. ונמצא היות כונתו יתברך שמו בבריאה שברא, לברוא מי שיהיה נהנה בטובו יתברך שמו באותו הדרך שאפשר שיהנה בו.

ב. ואולם גזרה חכמתו, שלהיות הטוב שלם, ראוי שיהיה הנהנה בו בעל הטוב ההוא. פרוש – מי שקנה הטוב בעצמו ולא מי שיתלווה לו הטוב בדרך

מקרה. ותראה שזה נקרא קצת התדמות, בשיעור שאפשר, אל שלמות יתברך שמו. כי הנה הוא יתברך שמו שלם בעצמו, ולא במקרה, אלא מצד אמיתת עניינו מוכרח בו השלמות ומשוללים ממנו החסרונות בהכרח. ואולם זה אי אפשר שימצא בזולתו, שיהיה אמיתותו מכרחת לו השלמות ומעדרת ממנו החסרונות. אך להתדמות לזה במקצת, צריך שלפחות יהיה הוא הקונה השלמות שאין אמיתת עניינו מכריח לו, ויהיה הוא מעדיר מעצמו החסרונות שהיו אפשריים בו. ועל כן גזר וסידר שיבראו עניני שלמות ועניני חסרון, ותברא בריאה שיהיה בה האפשרות לשני העניינים בשווה ויִתְּנו לבריה הזאת אמצעיים שעל ידם תקנה לעצמה את השלמות ותעדיר ממנה את החסרונות, ואז יקרא שנתדמתה במה שהיה אפשר לה לבוראה, ותהיה ראויה לדבק בו ולהנות בטובו.”

והדברים כמובן צריכים ביאור :

כמו שהסברנו קודם, כיון שהבורא יתברך הוא מושלם, כאשר חפץ הוא להיטיב לברואיו, לא יספיק לו בהיותו מיטיב להם קצת טוב אלא רוצה הוא לתת להם טוב מושלם.

אך הטוב המושלם והאמיתי לא יכול להיות אלא בו, רק הוא הטוב השלם והאמיתי ולא תיתכן שלמות אמיתי כמוהו כלל. שהרי רק אצלו מצד אמיתת עניינו מוכרחת בו השלמות ומשוללים ממנו החסרונות בהכרח. אך אצלנו, אף אם היה בורא אותנו הבורא יתברך “מושלמים”, מעצם היותנו ברואים – הרי איננו שלמים מצד עצמינו ולא אנחנו העדרנו מעצמינו החסרונות, שהרי הבורא יתברך הוא זה שבראנו שלמים ובלא חסרונות. ואם כן, מובן שלא תיתכן השלמות אלא בו יתברך.

וכיוון שרצה הבורא יתברך להיטיב טוב מושלם, אך אין זה יתכן אלא בו, רצה לפחות להיטיב לברואיו תכלית הטוב שאפשר להם שיקבלו, שזה הטוב המושלם – עבורם.

וכיוון שאי אפשר להיות כמו הבורא שהוא השלמות האמיתי, תכלית הטוב לברואים הינה להדמות אליו יתברך במידה האפשרית. ובכדי להדמות אליו – כמו שהוא שלם מצד עצמו ומשוללים ממנו החסרונות בהכרח, כך צריך שהאדם יידמה אליו ויהיה הוא מעדיר מעצמו החסרונות וקונה שלמותו. ולכן יש ענייני שלמות וענייני חסרון – בכדי שיוכל האדם להעדיר מעצמו את החסרונות ולבחור בטוב. – להיות שלם מצד עצמו.

לכן צריך שתוטבע באדם הבושה לקבל את שאינו מגיע לו, שלא שייך לו מצד עצמו, כמו שהבורא יתברך שלם מצד עצמו.⁶

⁶ ולכן גם רוצה האדם שיתייחסו אל פנימיותו ולא אל חיצוניותו, שיתייחסו למה שהוא באמת ולא לדברים שהינם חיצוניים לו, הדברים החיצוניים לו אינם חלק ממנו – אינם הוא עצמו. מי שאוהב את חיצוניותו אינו אוהב אותו אלא מתאוה אליו ואוהב את עצמו. אדם רוצה שיאהבו אותו. לאחר חטאו, כאשר החיצוניות קיבלה משמעות, האדם בעצם הרגיש שמה שנראה בחוץ, זה לא באמת מה שהוא, הוא ידע שיש בו הרבה יותר מזה, ולכן רצה לכסות את גופו החומרי.